

УДК 342

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.77>

ПРАВОВА ДОПОМОГА, ЩО НАДАЄТЬСЯ ЮРИДИЧНИМИ КЛІНІКАМИ: ФОРМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ

Шелепа А.А.,
науковий співробітник
Науково-дослідної лабораторії з проблем
державотворення та правозастосування
Навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0009-0008-0004-9310

Шелепа А.А. Правова допомога, що надається юридичними клініками: форми та особливості реалізації.

У статті досліджено правову допомогу, що надається юридичними клініками, як особливий напрям практичної юридичної діяльності, який поєднує освітню, соціальну та правозахисну функції. Обґрунтовано, що в сучасних умовах юридичні клініки виступають не лише формою практичної підготовки здобувачів юридичної освіти, а й важливим елементом механізму забезпечення доступу особи до правової допомоги, насамперед для соціально вразливих категорій населення. Наголошено, що значення юридичних клінік полягає у формуванні у студентів умінь застосовувати норми законодавства до конкретних життєвих ситуацій, аналізувати юридично значущі обставини, готувати правові документи, надавати консультації та роз'яснення, а також у сприянні підвищенню рівня правової обізнаності населення. У статті визначено основні форми правової допомоги, що надається юридичними клініками, розкрито їх зміст і особливості реалізації в межах клінічної діяльності.

Встановлено, що до найбільш поширених форм такої допомоги належать правове консультування, надання роз'яснень з правових питань, допомога у складанні заяв, звернень, скарг та інших юридичних документів, а також здійснення правопросвітницької роботи. З'ясовано, що специфіка правової допомоги, яка надається юридичними клініками, зумовлена, з одного боку, особливим статусом юридичної клініки як навчально-практичного структурного підрозділу закладу вищої освіти, а з іншого – тим, що відповідна діяльність реалізується здобувачами освіти під керівництвом науково-педагогічних працівників або практикуючих юристів. Саме така організаційна модель дозволяє поєднати професійну підготовку майбутніх правників із виконанням соціально значущої функції надання первинної правової допомоги.

Окрему увагу приділено проблемам нормативного регулювання діяльності юридичних клінік в Україні. Обґрунтовано, що чинне правове регулювання не забезпечує достатньої визначеності щодо форм правової допомоги, порядку її надання, правового статусу учасників клінічної діяльності, меж їх повноважень та єдиних вимог до якості відповідних послуг. Акцентовано, що подальше вдосконалення правових засад діяльності юридичних клінік має бути спрямоване на посилення їх ролі у системі юридичної освіти, уніфікацію стандартів клінічної роботи, розширення можливостей правопросвітницької діяльності та підвищення ефективності реалізації права особи на доступну правову допомогу.

Ключові слова: допомога, клініка, право, освіта, консультація, документ, студент, викладач, регулювання, практика.

Shelepa A.A. Legal aid provided by legal clinics: forms and peculiarities of implementation.

The article examines legal aid provided by legal clinics as a specific area of practical legal activity that combines educational, social, and human rights protection functions. It is substantiated that, under modern conditions, legal clinics serve not only as a form of practical training for law students, but also as an important element of the mechanism for ensuring a person's access to legal aid, particularly for socially vulnerable categories of the population. It is emphasized that the significance of legal clinics lies in developing students' ability to apply legal provisions to specific life situations, analyse legally relevant circumstances, prepare legal documents, provide consultations and explanations, and also

contribute to raising the level of legal awareness among the population. The article identifies the main forms of legal aid provided by legal clinics and reveals their content and the peculiarities of their implementation within clinical activity.

It has been established that the most common forms of such aid include legal counselling, the provision of explanations on legal issues, assistance in drafting applications, appeals, complaints, and other legal documents, as well as legal education activities. It is clarified that the specific nature of legal aid provided by legal clinics is обусловлена, on the one hand, by the special status of a legal clinic as an educational and practical structural unit of a higher education institution and, on the other hand, by the fact that such activity is carried out by students under the guidance of academic staff members or practising lawyers. This organizational model makes it possible to combine the professional training of future lawyers with the performance of the socially significant function of providing primary legal aid.

Particular attention is paid to the problems of regulatory support for the activity of legal clinics in Ukraine. It is substantiated that the current legal regulation does not provide sufficient certainty regarding the forms of legal aid, the procedure for its provision, the legal status of participants in clinical activity, the limits of their powers, and uniform requirements for the quality of the relevant services. It is emphasized that further improvement of the legal foundations of legal clinics' activity should be aimed at strengthening their role in the system of legal education, unifying the standards of clinical work, expanding the possibilities of legal education activity, and increasing the effectiveness of the implementation of a person's right to accessible legal aid.

Key words: aid, clinic, law, education, consultation, document, student, lecturer, regulation, practice.

Постановка проблеми. В сучасних умовах правової системи України, підвищення рівня правової свідомості населення та одночасного зростання потреби у доступній правовій допомозі особливого значення набуває діяльність юридичних клінік як специфічних суб'єктів надання правничих послуг. Юридичні клініки, поєднуючи освітню та соціальну функції, забезпечують не лише практичну підготовку здобувачів вищої юридичної освіти, а й виступають важливим інструментом реалізації конституційного права людини на правову допомогу, особливо для соціально вразливих категорій населення.

Разом із тим, попри значний розвиток клінічної юридичної освіти в Україні, питання організації та здійснення правової допомоги в юридичних клініках залишаються недостатньо врегульованими на нормативному рівні та неоднозначно трактуються у науковій літературі. Відсутність єдиного підходу до визначення форм правової допомоги, що надається юридичними клініками, їх змістовного наповнення, меж допустимої діяльності студентів-консультантів, а також процедурних аспектів надання такої допомоги створює низку практичних проблем, пов'язаних із якістю правничих послуг, гарантіями захисту прав клієнтів та відповідальністю суб'єктів клінічної діяльності. З огляду на це, актуальним є комплексне наукове дослідження форм правової допомоги, що надається юридичними клініками, їх змістовної характеристики та особливостей реалізації, що дозволить не лише уточнити теоретичні засади функціонування юридичних клінік, а й виробити практичні рекомендації щодо вдосконалення їх діяльності та нормативного регулювання у цій сфері.

Метою статті є комплексне дослідження форм правової допомоги, що надається юридичними клініками, визначення їх змістовної характеристики, класифікації та особливостей реалізації в сучасних умовах.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання надання правової допомоги юридичними клініками, організації їх діяльності, забезпечення доступу до правничої допомоги, а також розвитку практико-орієнтованої юридичної освіти певною мірою знайшли своє відображення у працях вітчизняних науковців. Зокрема, окремі аспекти досліджуваної проблематики розглядалися у роботах В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, О.Ф. Андрійко, В.К. Колпакова, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастуха, Т.О. Коломоєць, І.П. Голосніченка, Р.А. Калужного, О.М. Бандурки, а також у працях, присвячених юридичній освіті, – М.В. Савчина, С.Г. Стеценка, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришина, Л.М. Москвич, С.О. Ківалова та інших учених. У їхніх дослідженнях закладено важливі теоретичні підходи до розуміння правової природи правничої допомоги, механізмів її забезпечення, функціонування інституцій, що надають таку допомогу, а також ролі юридичних клінік у системі підготовки майбутніх юристів і забезпеченні доступу населення до правових послуг. Водночас, попри наявність значного наукового доробку, питання

форм правової допомоги, що надається юридичними клініками, їх змістовної характеристики та особливостей реалізації залишаються недостатньо дослідженими та системно не узагальненими. Наявні наукові праці, як правило, зосереджуються на загальних питаннях функціонування юридичних клінік або окремих аспектах освіти, не приділяючи належної уваги комплексному аналізу саме форм правової допомоги, їх класифікації, меж застосування та практичних особливостей реалізації в умовах сучасного правового регулювання. У зв'язку з цим постає необхідність у новому поглибленому науковому дослідженні.

Виклад основного матеріалу. Особливе значення правової допомоги в сучасних умовах зумовлене сукупністю обставин як позитивного, так і проблемного характеру. З одного боку, ускладнення суспільних відносин та посилення ролі права у врегулюванні економічних, політичних, соціальних і приватних інтересів об'єктивно підвищують потребу особи у кваліфікованому правовому супроводі. З іншого боку, значна частина громадян не володіє достатнім рівнем правової свідомості й правової культури, що ускладнює самостійне використання навіть базових юридичних засобів для захисту своїх прав, свобод і законних інтересів. Ситуацію ускладнює і те, що діяльність правоохоронних органів та судової системи не завжди забезпечує швидке й ефективне поновлення порушених прав, унаслідок чого без належного фахового правового сприяння особа нерідко виявляється неспроможною протистояти незаконним рішенням, діям чи бездіяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Саме тому підвищення доступності правової допомоги, поліпшення її якості, оперативності та реальної результативності є важливою передумовою забезпечення доступу до правосуддя. Відсутність реальної можливості отримати правову допомогу особами, які не можуть звернутися по неї з огляду на матеріальний стан, вік, стан здоров'я чи інші обставини, обґрунтовано розглядається як одна з істотних перешкод для реалізації принципу рівності сторін і верховенства права. У цьому значенні правова допомога виступає не лише елементом правового регулювання, а й одним із практичних механізмів досягнення справедливості [6, с. 3].

У науковій літературі правова допомога розглядається як діяльність, пов'язана з професійним застосуванням юридичних знань з метою сприяння особі у попередженні порушень її прав і законних інтересів, мінімізації негативних наслідків уже вчиненого порушення та відновленні належного правового становища. Її сутність передбачає наявність щонайменше двох сторін: суб'єкта, який потребує такої допомоги, та суб'єкта, який її надає. При цьому правова допомога може осмислюватися як особливий різновид юридичної діяльності, зміст якої охоплює пошук і аналіз правової інформації, юридичну оцінку обставин, добір правових норм, формування правового висновку, підготовку документів, участь у переговорах та інші форми професійної правничої роботи. Водночас правову допомогу доцільно аналізувати і як процес, і як результат: як діяльність вона виявляється у здійсненні відповідних юридичних дій, а зовні реалізується у формі конкретних правових послуг. Саме тому правова допомога і правові послуги не є повністю тотожними поняттями: правова допомога є ширшою категорією, тоді як правові послуги виступають її зовнішньою формою реалізації.

Нормативне визначення правової допомоги закріплене в Законі України «Про безоплатну правничу допомогу», відповідно до якого вона полягає у наданні правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина, а також на їх відновлення у разі порушення. У цьому ж законі конкретизовано зміст правових послуг, до яких належать надання правової інформації, консультацій і роз'яснень, складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру, представництво інтересів особи в судах, державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами, захист від обвинувачення, а також сприяння в отриманні вторинної правової допомоги та медіації [8]. Аналіз законодавства дає підстави вважати, що поняття «правова допомога» і «юридична допомога» живаються як близькі за змістом, однак у спеціальному законодавстві перевага надається саме терміну «правова допомога», а відповідно й похідному від нього поняттю «правові послуги».

Поняття послуги загалом також має нормативне наповнення у вітчизняному законодавстві. Так, Закон України «Про захист прав споживачів» визначає послугу як діяльність виконавця, спрямовану на надання споживачеві визначеного договором блага для задоволення його потреб [9]. Закон України «Про соціальні послуги» [10] використовує поняття юридичних послуг для позначення консультацій, захисту прав та інтересів особи, підготовки документів та інших форм правового супроводу. Усе це дає змогу стверджувати, що правова допомога як явище має діяльницьку природу, тоді як правова послуга є конкретизованим результатом такої діяльності.

Особливої актуальності в Україні набуває безоплатна правнича допомога, що безпосередньо пов'язано з поширенням соціальної вразливості значної частини населення. Найявністю великої кількості осіб, які не можуть оплатити послуги адвоката чи іншого фахівця у сфері права, робить питання доступності правової допомоги не лише правовим, а й соціальним. Закон України «Про безоплатну правничу допомогу» визначає її як правову допомогу, гарантовану державою та таку, що повністю або частково надається за рахунок коштів державного чи місцевих бюджетів, а також інших джерел [8]. У науковій літературі підкреслюється, що безоплатна правова допомога повинна розглядатися як гарантована державою професійна діяльність уповноважених суб'єктів із надання правових послуг без стягнення плати з особи, яка звертається по допомогу [11, с. 19]. Саме в цьому аспекті діяльність юридичних клінік набуває особливого значення, оскільки вони, хоча і не підміняють систему безоплатної правової допомоги, фактично доповнюють її, забезпечуючи доступ до базових правових послуг для осіб, які потребують правового захисту, але не мають достатніх ресурсів для звернення до професійного платного правника.

Юридичні клініки в Україні фактично посіли важливе місце у механізмі забезпечення доступу до правової допомоги тих категорій населення, які з об'єктивних причин не можуть скористатися платними правничими послугами. Водночас їх не слід розглядати як повну альтернативу державній системі безоплатної правової допомоги. Більш обґрунтованим є підхід, за якого юридичні клініки виступають її додатковим, факультативним елементом, що розширює можливості населення щодо отримання необхідної правової підтримки. Саме завдяки своїй гнучкості, наближеності до освітнього середовища та орієнтації на соціально вразливі групи вони здатні компенсувати ті прогалини, які виникають унаслідок недосконалості законодавчого регулювання або обмеженості практичних механізмів реалізації права на безоплатну правову допомогу.

Практика функціонування юридичних клінік свідчить про те, що вони надають правову допомогу з широкого спектра питань, які стосуються повсякденних правових потреб громадян. У межах клінічної діяльності студенти під керівництвом викладачів та кураторів здійснюють прийом відвідувачів, надають правову інформацію, консультації та роз'яснення, допомагають у підготовці документів правового характеру, а в окремих випадках беруть участь у представництві інтересів осіб перед судами, органами державної влади, місцевого самоврядування та іншими суб'єктами [6].

Разом із тим, незважаючи на значний практичний потенціал, юридичні клініки й досі не посідають належного місця в законодавчо оформленій системі безоплатної правової допомоги. У свою чергу, це негативно позначається як на обсязі їх повноважень, так і на стабільності організаційного забезпечення їх діяльності. Саме тому в науковій літературі та правотворчій практиці неодноразово порушувалося питання про надання юридичним клінікам більш чіткого статусу суб'єктів надання безоплатної первинної, а за певних умов і вторинної правової допомоги [7]. Така постановка питання має не лише організаційне, а й соціальне значення, оскільки спрямована на спрощення доступу малозабезпечених осіб до правничої підтримки.

У наукових дослідженнях пропонуються різні підходи до визначення переліку правових послуг, які надаються юридичними клініками. Так, Н.С. Дубчак виокремлює п'ять основних правових послуг: надання правової інформації, консультацій і роз'яснень; складання документів непроцесуального характеру; складання документів процесуального характеру; процесуальне та непроцесуальне представництво; правопросвітницьку діяльність [3]. Водночас такий підхід певною мірою відтворює законодавчу логіку поділу видів безоплатної правової допомоги, тому не завжди дозволяє повною мірою виявити специфіку діяльності саме юридичних клінік. Саме тому більш обґрунтованим видається використання категорії форми правової допомоги, яка дозволяє розглядати її не тільки через перелік окремих послуг, а як певним чином організовані, самодостатні напрями діяльності суб'єкта надання правової допомоги, що відрізняються за завданнями, предметом і змістом.

Вивчення досвіду функціонування більшості юридичних клінік України дає підстави виокремити такі основні форми правової допомоги, що ними надається: правове інформування; правове консультування; складання правових документів; правове представництво; правове навчання.

Першою формою є правове інформування, яке полягає у доведенні до особи необхідної, достовірної, зрозумілої та адресно спрямованої правової інформації щодо конкретної або потенційної правової ситуації. Його основне призначення полягає у заповненні дефіциту правових знань, усуненні невизначеності та орієнтуванні особи у можливих правових засобах захисту її інтересів. У межах

діяльності юридичних клінік така форма правової допомоги реалізується шляхом надання усних та письмових довідок, роз'яснення положень законодавства, повідомлення про зміст прав і обов'язків, порядок звернення до відповідних органів чи використання окремих юридичних механізмів [2]. Її важливою особливістю є необхідність адаптації правової інформації до рівня сприйняття особи, яка звернулася по допомогу. Іншими словами, юридична клініка має не просто відтворити текст норми, а фактично «перекласти» його з професійної юридичної мови на зрозумілу для непрофесіонала форму.

Другою формою є правове консультування, яке має більш індивідуалізований характер. Якщо правове інформування переважно спрямоване на передачу загально необхідних відомостей, то консультування передбачає аналіз конкретної проблемної ситуації та вироблення можливих правових шляхів її вирішення. У процесі консультування особі роз'яснюються варіанти правомірної поведінки, наслідки кожного з них, а також надаються рекомендації щодо найбільш доцільного способу захисту її прав та інтересів [5]. Таким чином, правове консультування можна розглядати як своєрідне «керівництво до правової дії», яке формує у клієнта більш повне уявлення про подальшу стратегію поведінки. У діяльності юридичних клінік воно часто оформлюється у вигляді письмового правового висновку, де не лише викладаються норми законодавства, а й пропонується варіант їх практичного застосування до конкретної життєвої ситуації.

Наступною формою є складання правових документів, що полягає у підготовці для особи заяв, скарг, клопотань, звернень, запитів, процесуальних документів та інших письмових актів правового характеру. На відміну від консультування, де результатом є формування уявлення про можливий варіант дій, у цій формі правової допомоги створюється конкретний юридичний інструмент, який особа надалі може використати для захисту своїх прав. Складання правових документів має велике практичне значення, оскільки значна частина осіб, які звертаються до юридичних клінік, не володіє навичками юридичної техніки і не може самостійно підготувати процесуально грамотний документ. У межах клінічної діяльності студенти-консультанти готують як документи непроцесуального характеру, так і процесуальні документи, дотримуючись установлених законодавством вимог до їх змісту і форми [4].

Окрему форму становить правове представництво, під яким слід розуміти вчинення суб'єктом надання правової допомоги юридично значущих дій в інтересах особи, яка звернулася по допомогу, з метою подолання конкретної правової проблеми. У діяльності юридичних клінік представництво може здійснюватися в різних формах: шляхом участі в комунікації з органами влади, подання документів, супроводу особи під час розгляду її звернень, а в окремих випадках – шляхом участі у судовому провадженні в межах, дозволених законодавством [1]. Особливістю цієї форми є те, що вона вимагає найбільшого рівня відповідальності, професійної підготовки та контролю з боку кураторів, оскільки пов'язана з безпосереднім впливом на реалізацію та захист прав особи в публічних чи процесуальних відносинах.

Самостійне значення має і правове навчання, яке слід розглядати як форму правової допомоги профілактичного характеру. Його сутність полягає не у вирішенні вже наявної правової проблеми, а у формуванні в особи необхідних правових знань, умінь і навичок, що дозволять їй у майбутньому самостійно розпізнавати правові ситуації, запобігати порушенням своїх прав або обирати належні засоби їх захисту [12]. У діяльності юридичних клінік правове навчання реалізується через проведення лекцій, семінарів, тренінгів, бесід, правопросвітницьких кампаній, підготовку буклетів, пам'яток та інших інформаційних матеріалів. Воно орієнтоване на формування правової культури населення і тому виконує не лише освітню, а й виразну соціально-профілактичну функцію.

Отже, правова допомога, що надається юридичними клініками, має комплексний характер і реалізується через кілька взаємопов'язаних форм, кожна з яких має власне функціональне призначення, зміст та особливості практичного здійснення. Саме через поєднання правового інформування, консультування, підготовки документів, представництва та правового навчання юридичні клініки забезпечують не лише практичну підготовку майбутніх правників, а й реальне сприяння особам у реалізації та захисті їхніх прав, свобод і законних інтересів.

Висновки. Юридичні клініки в Україні є особливими суб'єктами надання правової допомоги, діяльність яких поєднує практичну підготовку здобувачів юридичної освіти із виконанням соціально орієнтованої правозахисної функції. Основними формами правової допомоги, що надається юридичними клініками, є правове консультування, роз'яснення законодавства, складання юридичних документів та здійснення правопросвітницьких заходів. Особливість реалізації цих форм полягає в тому, що така допомога надається студентами під керівництвом викладачів, що

зумовлює необхідність дотримання вимог професійної етики, конфіденційності та належного контролю за якістю підготовлених консультацій і документів. Водночас встановлено, що чинне нормативне регулювання діяльності юридичних клінік не забезпечує достатньої визначеності щодо форм правової допомоги, порядку її надання та меж участі студентів-консультантів у цій діяльності. У зв'язку з цим доцільним є нормативне закріплення основних форм правової допомоги, що надається юридичними клініками, конкретизація правового статусу учасників клінічної діяльності та встановлення єдиних вимог до якості такої допомоги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Галай А.В. Специалізація юридичних клінік в Україні: quo vadis. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 1. С. 10–18. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2017/07/Osnovni-navchalni-komponenty-yurydychnoyi-klinichnoyi-osvity.pdf>.
2. Дацко К.П., Стець Є.О. Захист прав споживачів фінансових послуг в юридичній клініці. *Правова позиція*. 2021. № 4. С. 26–32. URL: <https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2021/4/5.pdf>.
3. Дубчак Н.С. Досвід організації та діяльності юридичних клінік в країнах правової системи англо-американського типу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2013. № 21. Ч. II. Том 1. С. 36 – 38. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/73753f48-43e6-4930-a01e-5c87ad112089>.
4. Зятіна Д.В. Удосконалення правового статусу відокремлених підрозділів іноземних юридичних осіб. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 93–98. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1289>.
5. Келемен Р.Ю. Роль юридичної клініки в професійній підготовці майбутніх фахівців з правознавства. *Професійна освіта: методологія, теорія та технології*. 2017. № 5. С. 114–127. URL: https://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2019/63/part_2/19.pdf.
6. Личко В.С. Поняття та види правової допомоги в Україні: загальнотеоретичне дослідження: автореф. ...дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Одеса, 2013. 24 с.
7. Мудрак Р. Правовий статус юридичних клінік в Україні. Теорія та історія держави і права. Історія політичних і правових вчень. *Філософія права*. № 4 (28), 2021 С. 11–17. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1289/1335>.
8. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 02 черв. 2011 р. № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17/print>.
9. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 трав. 2005 р. № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12/print>.
10. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січ. 2019 р. № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19/prin>.
11. Стаматіна М.В. Організація діяльності щодо реалізації права громадян на безоплатну правову допомогу: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2012. 33 с.
12. Юркевич І.В. Роль юридичних клінік у підготовці професійних юристів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 2 (22). С. 131–135. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1010>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.03.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026

Дата публікації: 10.05.2026

© Шелепа А.А., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0